

НЎМОНЖОН РАҲИМЖОНОВНИНГ 80-ЙИЛЛАРДАГИ ЙИРИК ТАДҚИҚОТИ

Дехқонова Махсума Шавкатовна,
филология фандари бўйича фалсафа
доктори, ФДУ адабиётшунослик
кафедраси катта ўқитувчиси

***Аннотация:** Нўмонжон Раҳимжонов ўзбек лирикасини чуқур тадқиқ этган етук олимлардан биридир. Ушбу мақолада олимнинг “Давр ва ўзбек лирикаси” номли монографияси ва ундаги назарий хулосалар таҳлил этилган.*

***Калит сўзлар:** давр, шеърят, шоир лирикаси, фалсафий лирика, фикрий шеърят, фалсафий мушоҳадакорлик.*

80-йиллар шеърятти бўйича махсус тадқиқот олиб борган адабиётшунос Нўмонжон Раҳимжоновнинг “Давр ва ўзбек лирикаси”¹ монографиясида лирика тараққиётининг характерли хусусиятлари тадқиқ этилган. Монографияда давр ва шеърят, маҳорат масалалари тадқиқ этилган. Адабиётшуносликдан маълумки, унинг ўрганиш объекти инсон ва жамият, унинг турли даврлардаги силсиласи ва тараққиётидир. Ушбу монографияда ҳамшу давр лирикаси ва унда инсон муаммосининг турлича талқинлари тадқиқ этилади. Бу муаммолар шеърятда тарих ва инсон, инсоннинг тарихдаги ўрни, инсоннинг ўтмиши ва бугунини қиёслаш, тириклик мазмуни каби жиҳатларда ўзини намоён этаётгани қайд этилади. Ўз фикрларини Мақсуд Шайхзода шеърятти билан изоҳлайди. “М.Шайхзода лирикасига назар ташлайлик. Унинг 60-йиллардан кейинги лирикасида давр ва инсон талқини XX аср ўрталаридаги ижтимоий-сиёсий воқелик билан, унинг тараққиёт тенденциялари билан, инсон ва инсоният тақдирини билан боғлиқликда кўркам кўриниш касб этади... Жавобгармиз бу дунёга, инсониятга, Жавобгармиз биз бу кунга, эртанги кунга. Ойга, кўкка, китобларга, маданиятга, Ўрмонларга, уммонларга, тонгга, тўлқинга” [Раҳимжонов Н.9.].

Шоир ушбу шеърда инсонни бу дунё учун масъулият билан қарашга чақиради. Бу чақириқида келажак авлодга дунёни тоза ва соф, гўзал тарзда қайтариш туйғуси шоирни қамраб олганди. Унинг бу орзуси инсониятга қанчалик масъулият билан қараганини ифодалайди. Олимнинг ўрганишича, шоир шеъряттида давр образи етакчи мавқега эга. У давр лирикасини баҳолар экан, лириканинг устун жиҳатларини асослашга ҳаракат қилади. Ҳақиқатан, лирика шоир туйғуларини, давр шиддатини, даврнинг образини гавдалантириб берувчи муҳим воситадир. Асқад Мухтор шеърларини таҳлил қилар экан, унда

¹ Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Тошкент: Фан, 1979. – 189 б.

хам айни инсон мавзуси бўй чўзгани кўзга ташланади. Бундан ташқари, вақт образининг марказда туриши, шеърларида замондошларига хос маънавий-интеллектуал ҳаётнинг фалсафий талқини акс этишини юқори баҳолайди. “А.Мухтор ижодий кредоси мана шу фикрни ўзида тажассум этган... Ўтиб борар, зулмлар ўтиб борар, Бири – буюк, қай бири – оддий. Бири учар мангуликка қараб, Бири вазмин ва қарийб моддий. А.Мухтор вақт, ҳаёт, гўзаллик, мангулик сингари боқий мавзуларга тез-тез мурожаат этаркан, уларни инсон умрининг моҳияти, мазмуни нуқтаи назаридан туриб ёритади” [Раҳимжонов Н.24.]. Олим таҳлилларидан шундай хулоса қилиш мумкинки, 80- йилларга келиб лирикада инсон ва унинг жамиятдаги ўрни, инсоннинг мукаммаллашуви, онги ва шуурининг ривожланиши каби шеърлар шоирларижодининг асосий мавзусига айланди. Бу борада, Н.Раҳимжоновнинг “сўнгги йилларда адабиётшунослигимизда “фалсафий лирика” ўрнида “фикрийшеърят” сингари ибора тез-тез қўлланиб турибди. Бу ибора фалсафий лирика табиатини кўп жихатдан таърифлай олади. Зотан, фикрни ҳиссий тарзда жўшқинлик билан ифодалаш ушбу турнинг бош ва етакчи фазилатидир” [Раҳимжонов Н.29.] каби хулосалари ҳам мавжуд.

Эркин Воҳидов шеърлари таҳлилида ҳаётдаги иллатларни, қораликларни, қусурларни инкор қилишда гўзаллик энг яхши қурол экани айтилади. Олимнинг таъкидича, инсоннинг ақлий салоҳиятини мадҳ этиш ва бу орқали ҳаёт гўзаллигини тасдиқлаш шоирнинг бош эстетик принциpidир. Шоир шеърларида тасвирда мусиқийлик, инсон руҳиятининг психологик таҳлили теранлашади. Монографиянинг кейинги бўлими лирикада табиат ва жамият аксланишига бағишланади. Шеърятдаги барча лирик жанрларда табиат тасвири (пейзаж) кенг ўрин эгаллайди. Табиат тасвири шоирнинг мақсади, фалсафаси, ҳис-туйғусини ифодалаш учун хизмат қилади. “Шу маънода пейзаж лирикада инсоний ҳис-туйғу ва кечинмаларнинг ёрқин тажассум топиши учун фон ва айни вақтда органик хужайра вазифасини ўтайди. Ана шундай кезларда табиат ўзининг мутлақ ва барҳақ қонунлари билан намоён бўлмайди. У инсон сингари қувонади, бўзлайди, йиғлайди, тушкунликка тушгандек оғир ва маъсум сокинликка чўмади. Булар бежиз эмас, албатта” [Раҳимжонов Н.56.]. Олим таъкидлаганидек, пейзаж шоирнинг мақсади йўлида хизмат қилади Лирик қаҳрамон кайфиятига монанд табиат ҳодисалари ҳам ўзгаради. Унинг жўшқин ҳислари барқ урган гуллар, нур сочган қуёш билан ифодаланса, руҳиятидаги тушкунлик эса хазон бўлган барг, шивирлаган ёмғир, қаҳратон совуқ орқали юзага чиқарилади. Биламизки, инсоннинг ҳис-туйғуларига энг катта таъсир этувчи куч – бу табиатдир. Албатта, бу ҳар бир инсоннинг индивидуал характериға қараб ўзгаради. Шу кунгача сир-асрорға тўла бўлган инсон

рухияти табиатдан турлича завқланади. Кимнингдир лирик қаҳрамони оддий елдан завқ олса, яна кимнингдир қаҳрамони кавсар сувидан завқланади. Бу шоирнинг ўзига хос феъли ва сажиясига қараб белгиланади. Ҳ.Олимжоннинг “Бахтлар водийси” шеърини таҳлиliga назар солсак, унда табиат тасвири орқали ўша давр одамлари, уларнинг ўй-мушоҳадаларидан хабар берилади. Миртемирнинг “Булут” шеъриси эса пейзаж инсоний рух, дард, севинчи ифодалашга хизмат қилган. Шоир ўз шеъриси инсоннинг ички дунёсини очиб берган. *“Кўк юзида нага булут – оқ булут.../ Бир қарасанг – осмон тўла оққувлар,/ Бир қарасанг – баланд қорли чўққилар,/ Бир қарасанг – кўз илгамас оқ барқут...// Кўк юзида ёруғ, ойдин бир рўё.../ Уста рассом чизмиш ажиб манзара...”* Маълумки, пейзаж лирикада шоир ниятларига бўйсундирилган тобе функцияни ўтайди. Миртемир ҳам булут тасвирига кенг ўрин берар экан, ўз мақсадларидан келиб чиқиб, ўқувчи қалбида психологик ассоциацияларни уйғотади, айти вақтда, она ўлкамизнинг табиати учун характерли бўлган жонли картиналарни ҳам яратади” [Раҳимжонов Н.60.]. Олимнинг таҳлилларидан кўринадикки, пейзаж тўла равишда шоир кайфияти, нияти, туйғуларини ифодалаш учун хизмат қилган. Бизнинг фикримизча, пейзаж, ҳақиқатан ҳам, лирик қаҳрамон, яъни шоир мақсадларини кўрсатиб берган. Шу билан бирга, табиат тасвири шу қадар гўзалки, Миртемир ундан илҳомланиб, ушбу сатрларни қоғозга муҳрлаган. Назаримизда, пейзаж орқали шоир бадиий ниятининг ифодаси айти бу шеърда кўринмайди. Чунки, шеърда ғоявий мақсад ҳам, пейзажни тобелантириш ҳам учрамайди. Шунчаки, кўкка боқиб табиат гўзаллигидан илҳомланган шоирнинг соф туйғулари қоғозда ўз аксини топган. Бизга маълум бўлганидек, пейзаж шоир нияти ва мақсадини ифодалашга хизмат қилади. Бу қоида барча шеърга ҳам тааллуқли эмас. Чунки илҳом келганпайтда, мақсад ҳам, ният ҳам чекинади. Олимнинг таъкидича, бу даврдаги шеърларда табиат, меҳнат, гўзаллик каби тушунчалар муштарак ҳолда ифода этилган. Айтиқса, бу жиҳат Зулфия шеърларида яққолроқ намоён бўлган. “Мен чизолмаган сурат” шеъри шоиранинг эстетик кредосини маълум даражада инкишоф этган. Қишлоқларни кездим, борлигим Жарангли дам сеҳригамафтун, Ватандош, сен бахтиёрлигим, Сенсиз на куй, на ҳаёт бутун. Қаҳрамонни чақирдим, ёндан, Товуш берди колхозчи аёл. Еллар ювган юзида илҳом – Мен ёзажак куйдан баркамол...Ўз бахтидай вазмин бу зотда... Шоира лирикасидаги ана шу маслак, эътиқод ўзбек аёлининг тақдири ва Ватан тақдири, аёл бахти ва инсоният иқболи, аёл қадри ва она-сайёра қадри аспектида тажассум топади” [Раҳимжонов Н.77.]. Олим таъкидлаганидек, Зулфия ижодида ўзбек аёлларининг турлча тақдири, меҳнати эвазига омонлик, бахт топган заҳматкаш аёллар тасвирига кенг ўрин берилган. Юқоридаги

шеърга эътиборимизни қаратадиган бўлсак, шоира аёлнинг “ел ювган юзи”ни жуда аниқ тасвирлайди. Меҳнатдан бош кўтармаган бу аёлнинг юзи еллар эпкини таъсирида зоғора нон каби ёрилган, қуруқшаб кетган. Зулфия эса бу юзни шу даражада чиройли тасвирлайдики, китобхоннинг онгида “ел ювган юзли” гўзал пайдо бўлади. Шу ҳолида ҳам у бахтли, ўтган кунидан, меҳнатидан мамнун. Ҳақиқий ўзбек аёлининг сиймосини чиза олган Зулфия ижоди фалсафий мушоҳадаларга бойлиги билан доимо ажралиб турган. Монографияда шоира Саида Зуннунова шеърлари ҳам таҳлил қилинган. Унда қайд этилишича, Саида Зуннунова шеърятининг асосий моҳияти “садоқат”. Бу – Ватани вахалқига, яъни барҳақ ҳаёт ва муаззам диёр қиёфасини ўзгартириб юбораётган қудратли халқининг яратувчанлик меҳнатига, ёшлик ва муҳаббатга садоқатдир, она ва оналик туйғуларига, табиат гўзаллиги ва инсоннинг қалб кўрки ва маънавий чиройига садоқатдир. Олим таъкидлаганидек, Саида Зуннунова – ҳар бир ҳодисадан завқ ола билган шоира. Ижодида қайси мавзу қаламга олинса, (дўстлик, ёшлик, ватан, муҳаббат) шунинг завқини туйган ва уни шеърига ҳам юқтирган. Энг асосийси, барча шеърларида лирик қахрамон садоқати акс этиб туради. Нўмонжон Раҳимжонов фикрича, шу йиллар М.Шайхзода, Миртемир, Зулфия, А.Мухтор, Шукурулло лирикасида фалсафий мушоҳадакорлик яққол кўзга ташланган. Улар шеърятининг ҳажми турлича бўлса-да, маънавий-ахлоқий муаммоларни ҳал этиш жиҳатидан бир хил ижтимоий характер касб этган. Шу билан бирга, етук, бадий жиҳатдан пухта асарларнинг кўп эмаслиги ҳам таъкидлаб ўтилади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, олимнинг ушбу монографиясида 80-йиллар лирикаси ва унинг ўзига хослиги чуқур таҳлил этилган. Тадқиқотдаги назарий қарашларва талқинлар адабий танқидчиликнинг тараққиётига ҳисса қўшган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адабиёт назарияси. Икки томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1978. –237 б.
2. Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Тошкент: Фан, 1979. – 189 б.